

zani u sećanja kako starijim tako i nešto mlađim generacijama, što ovo delo čini interesantim za sve.

Bojan SIMIĆ

Славко Комарица, Славко Одић,
Зашто Јасеновац није ослобођен, Београд 2005, стр. 307

Knjigu intrigantnog naslova *Zašto Jasenovac nije oslobođen*, autora Slavka Komarice (pokojnog) i Slavka Odića, objavio je u Beogradu 2005. godine Institut za savremenu istoriju. Knjiga ima devet poglavlja, uvodni deo u kome autori govore o izvorima, pogovor Milana Koljanina, registar ličnih imena i bibliografiju.

U uvodnom delu („O izvorima“) autori se zapravo osvrću na tretiranje tema vezanih za Jasenovac u jugoslovenskoj stručnoj, ali i široj javnosti posle Drugog svetskog rata. Njihove analize kreću se od uočavanja prećutkivanja postojanja logora u Jasenovcu u nekim posleratnim edicijama („Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941–1945“, „Vojna enciklopedija“ iz 1961), do tretiranja jedne od najvažnijih tema vezanih za postojanje logora Jasenovac, a to je pitanje zašto jedinice NOV-a nikada nisu oslobodile logor. Iz izlaganja autora vidimo kako je vremenom, a posebno tokom osamdesetih godina dvadesetog veka, ovo pitanje dobijalo na aktuelnosti. Autori su zato detaljnije govorili o načinu na koji je ova tema pokretana i ponuđenim odgovorima u radovima Josipa Broza, Vladimira Dedijera, pesmi „Jasenovac“ Stanka Opačića Čanice, Veselina Đuretića, Antuna Miletića, Jove Popovića, Smilje Avramov itd., a istaknut je i značaj polemike koja je tim povodom pokrenuta na stranicama *Večernjih novosti* i na okruglim stolovima održanim osamdesetih godina.

Prva glava („Tako je počelo“, str. 29–54) govori o rasističkim i fašističkim osnovama na kojima je počivala Nezavisna Država Hrvatska, usmerenim pre svega protiv Srba, Jevreja i Roma i prvim pokoljima nad srpskim stanovništvom. Autori su pažnju posvetili pripremama za osnivanje logora Jasenovac (obavljenim pod firmom „javnih radova“ u Lonjskom polju), pokolju Srba u Gudovcu, na prostoru Banije, Korduna, Like, Bosanske krajine, istočne Bosne, Hercegovine. Vidimo kako su ustaše masovno dovodile, mučile i ubijale srpsko stanovništvo u sabirnom logoru u Gospiću, odakle su zatočeni upućivani i na Velebit, u Jadovno, na ostrvo Pag. Više prostora posvećeno je osnivanju logora Jasenovac, ustaškim planovima o osnivanju jednog takvog logora koji su datirali još iz vremena njihove emigracije, a autori su doneli i šematski prikaz sistema jasenovačkih logora i pokazali da se radilo o logoru „za masovno uništavanje ljudskih bića“.

Drugo poglavlje nosi naslov „Prva ratna zima“ (str. 55–68). Ono je posvećeno sukobima ustaških jedinica iz logora Jasenovac i ustanika iz bosanskih sela krajem decembra 1941. i tokom januara 1942. godine. Važno mesto u opisivanju ovih događaja autori su dali svedočenju samih zatočenika logora. Sledi opis borbi na bosanskodubičkom sektoru i zločina koje su ustaške snage vršile napadima iz Jasenovca. Posle borbi u januaru 1942. godine ustaše su potpuno ovladale prostorom Gradine i „pretvorili je u glavno stratište jasenovačkog logora br. III“. Opis navedenih događaja autori su potkrepili i šematskim prikazom „Kaznionice“ u Staroj Gradiški koja je od 1942. pripadala sistemu jasenovačkih logora i skicom terena Gradine i Jasenovca sa rasporedom ustaških

i partizanskih snaga. Na kraju, autori su progovorili i o organizovanju sigurnosnog pojasa oko kompleksa jasenovačkih logora početkom 1942. godine i utvrđivanju najvećeg jasenovačkog logora, Logora broj III.

Treće poglavlje „Prvo ratno proljeće i Titova direktiva od 31. marta 1942“ zauzima prostor od 69. do 92. strane. Centralno mesto u ovom delu knjige dobilo je pismo Josipa Broza Operativnom štabu NOP-a i DV-a za Bosansku krajinu upućeno iz Foče 31. marta 1942. godine, tačnije P. S. ovog pisma u kome stoji da treba ispitati mogućnost eventualnog napada na logor u Jasenovcu. Podaci o Jasenovcu nalaze se i u šifrovanom radiogramu koji je 4. aprila, takođe iz Foče, Broz poslao u Moskvu. Autori razmatraju nekoliko pitanja vezanih za ovo pismo: ko je bio izvor od koga je Josip Broz dobio informacije o Jasenovcu, koje su ratne prilike činile vremenski kontekst u kome je pismo nastalo i da li je Operativni štab kome je pismo upućeno uradio nešto po pitanju napada na Jasenovac. Razmatrajući ove teme, Komarica i Odić govore o značaju podataka o Jasenovcu koje su Brozu doneli Ivo Lola Ribar i Vladimir Velebit koji su 2. aprila iz Zagreba preko Sarajeva stigli u Foču, kao i o razvoju vojnih operacija između ustaških i partizanskih snaga koje vremenski odgovaraju ovom pismu (oslobađanje Prijedora 16. maja 1942, partizanske akcije u predelu Jasenovca pre i posle oslobađanja Prijedora, ustaške akcije kao odgovor na oslobađanje Prijedora) i zaključuju da ni u dokumentima ni u svedočenjima nema spomena o bilo kakvoj akciji slavonskih partizana protiv logora u Jasenovcu tokom prve polovine 1942. godine.

„Ljeto i jesen 1942“ naslov je sledećeg poglavlja ove knjige (str. 93–120). U njemu su Komarica i Odić prikazali prilike koje su vladale u vreme ofanzive na Kozaru (jun i jul 1942) i tragali za odgovorom na pitanje da li je partizansko rukovodstvo u to vreme razmatralo mogućnost napada na Jasenovac. Najviše prostora dato je prelasku Grge Jankesa iz Zagreba, gde je rukovodio ilegalnim komunističkim pokretom, na mesto komandanta Treće operativne zone NOPO Hrvatske (Slavonija i Srem) i razmatranju njegove uloge oko eventualnih planova napada na Jasenovac. Da bi rasvetlili odnose među pojedinim partizanskim rukovodiocima, kao i politiku i stavove nekih od njih, autori su u ovom delu rada u velikoj meri koristili njihova međusobna pisma, uputstva, dopise. U svetlu informacija koje ovi izvori donose istraživano je da li je na sastancima pojedinih partizanskih rukovodilaca i komandanata bilo govora o napadu na Jasenovac (na primer, razgovori Grge Jankesa i Ive Marinkovića sa partizanskim rukovodiocima prilikom njihovog boravka na Kozari, savetovanje u Štabu Treće operativne zone 11. i 12. avgusta) i kakav je bio odnos rukovodilaca kozarskih partizana i Štaba Treće operativne zone u pogledu planova za zajedničke akcije slavonskih i kozarskih partizana. Autori su doneli i informacije o nekim partizanskim akcijama koje su u ovom periodu izvođene u blizini logora Jasenovac kao što je napad na posadu u Gojilu, na oko 30 km od logora. Skrenuta je pažnja i na činjenicu da ovim događajima vremenski odgovara i razmena Andrije Hebranga i 32 aktivista NOB-a za dvojicu zarobljenih ustaških funkcionera izvršena 23. septembra. Ustaški funkcioneri su zarobljeni na oko 25 km od Jasenovca, a pripadnici partizanskog pokreta i sam Hebrang su jedno vreme proveli u ovom logoru.

Peto poglavlje „Od Bihačke republike do bitke u Krapju“ (str. 121–144) govori o vremenu od novembra 1942. do jula 1943. godine. Uz opis nastajanja brošure „Jasenovački logor“, koja se pojavila posle I zasedanja AVNOJ-a, iz ovog dela knjige izdvajamo i zaključak autora da je od sredine 1943. godine akcija za oslobađanje jasenovačkih logoraša „postala pothvat, o kojem se, daleko više nego ranije, moglo (i treba-

lo!) razmišljati“. Ovaj stav oni temelje na akcijama partizanskih snaga u ovoj oblasti, sukobima sa ustaškim posadama Krupja i Jasenovca (jedan od najvećih sukoba jedinica NOV-a sa spoljnim obezbeđenjem Jasenovca), kao i na činjenici da iz ovog vremena postoje vesti o pripremama pojedinih grupa zatočenika za bekstvo iz logora. Događajima iz 1943. godine posvećeno je i naredno poglavlje knjige („Jesen 1943. i prva Banjalučka operacija“), od 145. do 176. strane. I u ovom delu knjige autori su se približili odgovoru na pitanje iz naslova svog rada. Naime, ukazali su na vremensku povezanost napada kozarskih partizana na garnizon u Bosanskoj Dubici koji je bio „značajan punkt spoljne odbrane kompleksa Jasenovačkih logora“ (tom prilikom je Dubica na kratko oslobođena) i napada partizanskih snaga severno od linije Jasenovac – Bosanska Gradiška na ustaško-domobranski garnizon u Pakracu. Stoga autori postavljaju pitanje realnosti preduzimanja u to vreme zajedničkih akcija bosanskih i slavonskih snaga u cilju oslobođanja Jasenovca. Takođe, Komarica i Odić pitaju zašto po ovom pitanju više nije uradio i Vrhovni štab koji se tada nalazio u Jajcu. Paralelno sa opisom ovih događaja, autori govore i o pripremama za „samooslobođenje“ logoraša i o tome kada su oni uspeali da saznaju odluke II zasedanja AVNOJ-a i da li je i kada njihova poruka s tim u vezi stigla u AVNOJ.

Sedmo poglavlje naslovljeno je „Od Prve do Druge Banjalučke operacije“ (str. 177–232) i govori o događajima iz prvih devet meseci 1944. godine. Uz pregled operacija koje je neprijatelj u ovom periodu izvodio na bosanskoj i slavonskoj strani Save, autori su u centar svog interesovanja postavili delatnost partijske organizacije logoraša u Jasenovcu, čiji je glavni cilj bilo pripremanje ustanka u logoru. Vidimo kako su oni planirali proboj iz logora i kako su nastojali da uspostave vezu sa jedinicama NOV-a i CK KP Hrvatske da bi dobili podršku izvan logora. Stoga su autori najviše govorili o odnosu rukovodstva CK KP Hrvatske (Hebrang, Krajačić) prema planovima logoraša za bekstvo. Pri tome su koristili pisma koja su logoraši slali partijskom rukovodstvu i u kojima su iznosili predloge za koordinaciju svoje akcije sa akcijom partizanskih i savezničkih snaga, s obzirom na pominjanje mogućnosti da dobiju i pomoć od savezničke avijacije. U kontekstu ovog poslednjeg autori su tragali i za odgovorom na pitanje da li su logoraši mogli imati koristi od saradnje NOV-a i POJ-a sa savezničkim vazduhoplovstvom.

Osmo poglavlje knjige „Jedna pjesma i pogibija dvaju komandanata“ (str. 233–256) inspirisano je pesmom „Jasenovac“ koju je napisao Stanko Opačić Čanica. On je u njoj izneo stav da je jedan partizanski komandant, u momentu kada su na dve obale Save stajala dva partizanska korpusa, predložio napad na Jasenovac i potom bio ubijen i to verovatno od svojih. Autori su tragali za imenom komandanta na koga je pisac pesme mislio i detaljnije se zadržali na dve ličnosti: Nikola Demonja i Milan Stanivuković. Prenoseći podatke koji su se mogli pronaći u ranijim radovima i svedočanstvima o njima dvojici i načinu na koji su poginuli, autori knjige zaključuju da nema materijalnih dokaza da je njihova pogibija u vezi sa predlogom za napad na Jasenovac, iako smatraju da su realno i jedan i drugi mogli doći na ideju da od napada na Jasenovac „nema ništa preče“, kako se izrazio sam Opačić u svojoj pesmi.

„Posljednji mjeseci rata i posljednji dani Jasenovca“ je naziv poslednjeg poglavlja knjige (str. 257–284). U njemu su opisane prilike u Slavoniji u prvoj polovini 1945. godine uz zaključak da tokom februara te godine, s obzirom na neprijateljske akcije na ovom području, nije bilo moguće angažovanje slavonskih partizanskih jedinica u oslobođanju Jasenovca, ali da su se ti uslovi stekli odlaskom glavnine nemačkih snaga u

južnu Mađarsku, a ustaško-domobrinskih snaga u Bosnu. Uprkos tome i uprkos dejstvu partizanskih snaga tokom marta u okolini logora, akcije za oslobađanje samog logora i dalje nije bilo. Tako se desilo da je agonija zatočenika logora završena tek 22. aprila 1945. njihovim probojem iz logora o čemu u kasnijoj jugoslovenskoj literaturi skoro da nije bilo reči.

Knjiga Slavka Komarice i Slavka Odića nastala je korišćenjem objavljenih izvora, publicističkih radova i sećanja učesnika događaja iz Drugog svetskog rata. Od pozitivnih strana ovog rada izdvojićemo sledeće: autori su dali vrlo koristan pregled tretiranja ove teme u dosadašnjim svedočenjima, literaturi, štampi itd., iz njihovog izlaganja često se dobro uočava strateški položaj Jasenovca i borbi u njegovoj okolini, uočljiva je i stalno prisutna želja da se rasvetle odnosi na relaciji partijska organizacija logoraša – slavonske i bosanske partizanske snage – CK KP Hrvatske – Vrhovni štab. Autori su učinili veliki napor da iz ovih vrsta izvora prikupe podatke koji se odnose na sudbinu logora Jasenovac i ratne operacije u njegovoj okolini i hronološki ih povežu. Iako se iz knjige vidi da autori procenjuju da je u nekoliko navrata bilo moguće efikasno pomoći logorašima i krenuti u akciju oslobađanja logora, pitanje iz naslova knjige ostalo je da čeka na potpuniji odgovor u nekim narednim istraživanjima. Ipak, vredno je to što su autori, kako je primetio pisac pogovora Milan Koljanin, dali odgovor na pitanje da li je logor mogao biti oslobođen i taj odgovor je potvrđan. Koljanin je primetio i da je odgovor na pitanje iz naslova knjige dat više implicitno i da ga mogu upotpuniti samo novi izvori i nova istraživanja.

Mr Slobodan SELINIĆ

*Review of Croatian History I. no. I, Hrvatski institut za povjest,
Zagreb, 2005, str. 373*

Jezička barijera često predstavlja objektivan razlog neupućenosti i nepoznavanja istoriografskih dometa drugih naučnih sredina. Sa ovim problemom suočavaju se, pre svega, tzv. male zemlje čija naučna argumentacija, nažalost, može ostati na ograničenom jezičkom (time i stručnom) prostoru. Ličnim naporom, ali i uz uslovljenost raspolaganja neophodnim materijalnim sredstvima, ovaj problem moguće je prevazići objavljivanjem radova na jezicima globalno prihvaćenim (pre svega na engleskom jeziku), što dodatno dobija na važnosti u trenucima kada nacionalna istorija, usled političke aktuelnosti (slučaj naroda bivše Jugoslavije), postaje predmet šireg interesovanja, ali i tumačenja, koja mogu izmicati naučnim kriterijumima uz prisustvo subjektivnih, a ne tako retko, i proizvoljnih ocena.

Takođe, treba istaći da upoznavanje šire naučne javnosti sa dostignućima istorijskog istraživanja, percepcijom i tumačenjima jedne sredine, otvara i prostor povratnim reakcijama, razmeni ideja, što u svakom pogledu unapređuje istorijsku nauku.

Hrvatski institut za povjest, objavljivanjem časopisa *Review of Croatian History*, načinio je značajan korak u pravcu upoznavanja naučne javnosti sa radovima, interesovanjima, naučnom argumentacijom savremene hrvatske istoriografije.

Časopis zadržava standardnu strukturu, obuhvatajući tri celine: članke i rasprave, prezentovanje arhivskih dokumenata i izvora, kao i deo posvećen prikazima i kritikama.